

PARALELIZAM TEMATSKE ORIJENTACIJE U HRVATSKIH PJESNIKA LATINSKOG I HRVATSKOG IZRAZA U XV. I XVI. STOLJEĆU

Franjo Švelec

Raspravljajući o naznačenoj problematici otvara se pitanje tematske orijentacije u dva velika toka naše književnosti u prvim stoljećima njezina svjetovnog trajanja — u onom latinskog i u onom hrvatskog izraza. Ovom se prilikom, naravno, ne možemo upuštati u pitanje uvjeta i okolnosti u kojima se u nas javlja dvojezična književnost, latinska i hrvatska; tek ćemo napomenuti da i jedna i druga izrastaju u krilu istoga naroda i gotovo u isto doba, pa iz toga nužno proizlazi i pitanje interferencije među njima. A kako je riječ o dva fenomena različitih ishodišta — o jednome što nastaje na podlozi goleme i dugotrajne izrazne tradicije latinizma koji seže sve do antike, i o drugome što niče iz domaćih uvjeta — teško je očekivati međusobne veze na jezično-stilskoj razini, osim u najopćenitijem smislu što se očitovalo u sve većoj disciplini u pisanom izražavanju na hrvatskom jeziku. Prije će se moći konstatirati približavanje na idejno-tematskom području, upravo zbog toga što se — kako je rečeno — oba književna procesa javljaju gotovo istovremeno i u istim sredinama, u okolnostima koje su omogućavale najrazličitije odnose i veze, pa i osobne kontakte između pisaca jednog i drugog izraza.

Prirodno je i logično bilo očekivati da će književnost hrvatskog izraza u razdoblju o kojem je riječ biti otvorena za tematiku životne svakodnevice, u tom okviru i za onu otpora tuđinskom presizanju u doba kad je

u našim stranama najveći podvig bio živjeti i opstati. Manje se moglo očekivati da će aktualna povijesno-politička problematika imati važno mjesto i u tekstovima mnogih naših latinista koji su, globalno uzevši, svoje uzore — nerijetko i u doslovnom smislu — tražiti i nalaziti u klasičnoj starini i kojima je, kao i svim humanistima, ideal bio antičke pisce dostići i ako je moguće prestići. Jer — zna se to odavna — humanizam kao pokret bio je tvorevina uskoga sloja intelektualne elite na razmeđu srednjega i novoga vijeka, elite iz redova visoke aristokracije i razvijenog građanstva koja je svojim elitizmom uostalom i bila usmjerena prvenstveno na uski sloj najučćenijih. Pisali su i govorili članovi te elite jezikom klasičnog latinитета, u tadašnjem evropskom obzorju zacijelo najsvršenijim izrazom.

Hrvatska se humanistička inteligencija ponešto razlikovala od one u centrima susjedne Italije gdje je, na visokim školama, i sama stjecala najviša znanja i razvijala svoje talente. U našim stranama, na rubnim područjima prema istoku, naime, na samoj granici prema nadirućim osmanlijskim zavojevačima, u sredinama gdje je opća nesigurnost bio trajan oblik življenja, humanisti nisu mogli ostati ravnodušni prema sudbini vlastite zemlje i vlastitih sunarodnjaka. Pisali su i govorili i oni jezikom Vergilija, Ovidija, Horacija i drugih, ali su uz opće, univerzalne teme zahvaćali i one što su zasijecale u probleme opstanka. U vremenu i sredini gdje se uvečer nije znalo što donosi zora i gdje je gotovo trajno bilo ratno stanje kroz više stoljeća,¹ nije bilo neobično što su naši humanisti — ma koliko po svom opredjeljenju bili kozmopoliti i po općoj kulturi i odličnom poznavanju latinskog jezika posvuda u Evropi »kod kuće« — većim ili manjim dijelom svojih pjesama i proznih sastava izražavali strepnje pred općim kovitlacem koji je prijetio da čitave narode izbriše s lica zemlje. Sve to, naravno, nije moglo ostati bez posljedica u zasnivanju njihovih djela, u prvom redu u njihovoj tematskoj orijentaciji.

Vrijedi stoga promotriti pitanje odnosâ naše, recimo tako, latinske književnosti i one pisane hrvatski, prvenstveno u idejno-tematskoj domeni. Dakako, najprije valja utvrditi tekstove pisaca jednog i drugog izraza u kojima se očituju takva približavanja, kako bi se potom mogla analizirati priroda srodnosti, pri čemu ćemo se susretati i s pitanjem mjesta zbiljskih realiteta u svijetu književnog djela.

Kako je predmet veoma opsežan, u ovoj ćemo prilici moći naznačiti

samo neke od glavnih ideja o međutekstovnim odnosima obaju izraza u hrvatskoj književnosti prvih stoljeća njezina svjetovnog hoda.

* * *

Orijentacija na narodno-obrambene teme nije prisutna u svih naših pisaca u promatranom razdoblju. Na primjer, Karlo Pucić i Jakob Bunić, najstariji dubrovački humanisti koji su ostavili za sobom znatnija pjesnička djela na latinskom jeziku, bili su daleko od konkretnih tema iz tada aktualnog života. A u onih, opet, u kojima su takve prisutne, nisu podjednako zastupljene. Jedni su za njima posezali samo na sporednom planu svojih opusa, u kakvoj poslanici ili u kakvom drugom sličnom tekstu. Drugi su njima bili gotovo opsjednuti. Mi ćemo se zadržati samo na posljednjima, na onima koji su se izrazitije iskazali na tom području. Na prvom će mjestu zacijelo biti Jan Panonije, pa za njim Juraj Šižgorić, Ludovik Crijević Tuberon, Marko Marulić, Šimun Kožičić i drugi. Slična ili gotovo slična situacija bila je i kod pisaca hrvatskog izraza. Šiško Menčetić i Džore Držić, na primjer, pa za njima Nikola Nalješković i Marin Držić, te lirici druge polovice 16. stoljeća ostaju izvan interesa za antiturske i uopće za rodoljubne teme. Neki drugi, naprotiv, vrlo se živo angažiraju upravo na takvim temama. Tu je prije svih drugih Marko Marulić (ujedno i latinski pisac), zatim Dubrovčanin Mavro Vetranović i Ninjanin Petar Zoranić; slijede ih vrlo intenzivno Zadrani Brne Karnarutić, Šime Budinić i Juraj Baraković, i u 17. stoljeću Dživo Gundulić, pjesnik koji je možda najbolje od svih naših starih umjetnika riječi umio asimilirati poticaje, kako one iz bliže i dalje vlastite sredine, tako i one iz djela velikih talijanskih epičara.

Prisutnost narodno-obrambenih tema u književnosti o kojoj govorimo mogla bi se promatrati u nekoliko perspektiva; prva bi imala u vidu liniju: Jan Panonije — Marko Marulić — Mavro Vetranović (strepnje pred turskom opasnošću i zazivanje zapadnih država za pomoć protiv zavojevača); druga: Ludovik Crijević Tuberon — Mavro Vetranović — Ivan Gundulić (kritički odnos prema crkvenim vrhovima; karakterizacija turske vojske); treća: Juraj Šižgorić — Marko Marulić — Petar Zoranić (pustoš što je ostavljaju zavojevači) i četvrta: Šimun Kožičić — Petar Zoranić — Brne Karnarutić — Juraj Baraković («rasuta baščina» kao posljedica ratnih razaranja i odnarođivanje).

Neki su pisci — kako se iz gornjeg nacрта vidi — zastupljeni u dvije linije: Marulić u prvoj i trećoj, Vetranović u prvoj i drugoj i Zoranić u tre-

ćoj i četvrtoj. Proizlazi to iz činjenice što su neki autori nosioci više tematskih krugova ili su im idejna ishodišta iz više pisaca. Tako u apelu zapadnim vladarima od Panonija idu Marulić i Vetranović, a uz njih prije i poslije više humanista sa svojim govorima pred papama i kraljevima; od Crijevića Tuberonu polazi Vetranović (za teme o kritičkom odnosu prema crkvenim vrhovima) i Gundulić (za teme o karakterizaciji turskih vojnika). Od Marulića struji prema svim Zadranima, od Kožičića prema Zoraniću koji opet sa svoje strane ostavlja tragova u Karnarutića i Barakovića.

Mi ćemo u obradi našeg predmeta pratiti samo znatnija djela i znatnije odjeke na razini idejno-tematskog opredjeljenja određenih pisaca.

* * *

Jan Panonije (Janus Pannonius, 1434–1472), ferarski i padovanski student, poslije biskup pečujski, ban slavonski i potkraj života urotnik protiv kralja Matije Korvina, početna je točka našega promatranja. Od mnoštva tema kojih se on laćao izdvojio bih onu o njegovu satirićko-kritiĉkom stavu prema tadašnjim zapadnoevropskim drŹavama zbog njihova ravnodušnog i stoga krajnje pogibeljnog odnosa prema opasnosti što je Evropi, u tom sklopu i našim krajevima, prijetila od tada nadirućih Turaka. Ugarsko-hrvatski kralj Matija, kojemu je uz mnoge druge učene ljude iz Hrvatske i Jan Panonije bio u dvorskoj sluŹbi, često je privlaćio paŹnju našega pjesnika, pa i pjesnika iz drugih zemalja, bilo zbog vlastite angaŹiranosti u borbama protiv Turaka, bilo zbog kakve druge svoje aktivnosti. Stoga je među brojnim imenima što ulaze u relativno opseŹnu stihovanu produkciju Panonijevu Matijino ime, u raznim prilikama i kontekstima, najfrekventnije zastupljeno.² Panonije je kralja uostalom pratio na njegovu ratnom pohodu u Bosnu, pa iako je, inaće slaba zdravlja, najviše vremena proveo bolestan u taboru, Źivo se zanimao za sve što se događalo na bojištima. Iz tih je spoznaja i doŹivljaja nastala njegova čuvena elegija *Kralj Matija govori Antunu Konstanciju, pjesniku italiskom*, koja nas ovdje najviše i zanima. Panonije je ponekad Korvina slavio, a ponekad bi ga dovodio u kontekst koji nije bio daleko od ironiĉnosti. Ima li se u vidu Panonijev potonji raskid s kraljem, i to raskid koji je po pjesnika mogao tragićno završiti, njegovi se stihovi, bilo u pohvalama ili u kakvim dvosmislenim epigramima, pokazuju u naroćitom svjetlu. U svima njima osjeća se Panonijev superioran stav prema okrunjenoj

glavi koja je grabila prema slavi ne vodeći računa o sredstvima da to postigne.

Najizrazitije svoj odnos prema nedopustivoj ravnodušnosti zapadnih vladara pred opasnošću od Turaka izražava Panonije u spomenutoj elegiji, što je napisana kao odgovor na Konstancijevu pohvalnu pjesmu samom kralju. Pjesma nije bila upućena neposredno zapadnim vladarima na koje se u krajnjoj liniji odnosila, već gotovo kao privatno mišljenje a ipak javno izneseno pismo jednom talijanskom pjesniku; takva, ona je sa svojim porukama, u obliku u kakvu je sastavljena i na jeziku kojim je napisana, eminentno pjesnički iskaz, iskaz u kojem nije riječ tek o nekim političkim pitanjima zapadnih vladara niti se pojedine izvrsno uočene činjenice donose kao proste činjenice, već je sve skupa izraz osobnog osjećanja stvari, izraz osobnog doživljaja akcijâ i neakcijâ zapadnih moćnika koje su bitno utjecale na hod povijesnih zbivanja ne samo u Panonijevoj domovini već i u širim razmjerima Evrope. Od ideja u pjesmi koje će ostaviti traga u sastavima nekoliko narednih pisaca hrvatskog izraza najviše pažnje privlače one što ih izražavaju stihovi:

... tog nema pod kapom nebeskom

Tko misli, da pritekne u pomoć mojoj stvari.

Francuska spava, Španjolska za Krista baš ne mari,

Engleska propada od pobune velikaša,

A susjedna Njemačka u besciljnom zborovanju vrijeme trati.

Italija se i dalje svojom trgovinom bavi.³

To još nije kategoričan zahtjev; uostalom još se nije bila dogodila katastrofalna Krbavska bitka ni zaklinjanje popa Martinca. A ipak je to nagovještaj koji će polako prerasti u pravu jeremijadu kroz dva naredna stoljeća. Jer nakon rata do 1463-1479, koji je dijelom doživio i proživio Panonije, slijedit će sve noviji i sve ubitačniji: jedan od 1499 – 1502, drugi od 1537 – 1540, treći od 1570 – 1573, a i poslije sve do u prvu polovicu 18. stoljeća još nekoliko njih, u većim ili manjim razmacima. A gdje su oni manji, usputni, koji su i činili situaciju ratnom i u službeno mirno doba!

Panonijeva elegija, ma koliko po općim linijama i po općoj koncepciji izražavala akcije i ideje kralja Matije — koji uostalom u svijetu pjesme funkcionira kao govornik teksta a stoga i pošiljalac poruke — njegova je vlastita invencija, njegovo osobno viđenje kraljevih pothvata i istodobno njegovo shvaćanje opasne gluhosti zapadnih vladara. Pjesma je formalno upućena talijanskom pjesniku Konstanciju, Panonijevu prijatelju i

kolegi iz Guarinove škole u Ferrari, a u stvari zapadnom svijetu, u prvom redu njegovim vladarima, ali isto tako i zapadnom javnom mnijenju, ako se za ono doba tako nešto može reći.

Pjesnik se čudi Latinima, pod kojima misli sad na Rimsko Carstvo, sad na italske države, među njima osobito na papinsku, što ne shvaćaju dovoljno ozbiljno ono što se događa ne sasvim daleko od njih; stoga im se obraća s reskim pitanjima:

Zar vas nije sram, što Grčka, ta majka jezika vašeg,
Škrgućuci mora sricati barbarske riječi?

Što poštovana sestra ili kćerka vašega Rima,
Već prije ropkinjom posta, a nekad je vladarka bila?

Ako vas ne potiču slavna djela iz davnih vremena,
Ono bi morala da vas potakne bliska opasnost.

Što Francuska spava il' Španjolska, ništa mi nije čudno:
Naravno, ni jednoj ni drugoj opasnost ne prijeti bliska.

Ni pomisliti ne smijem, da će mi nešto pomoći Britanci,
Koji su u zaklonu, daleki ih odvaja Ocean.

I sama pak Njemačka, zar mi je i malo pritekla u pomoć,
Iako je, o teško meni, s kraljevstvom spojena mojim.⁴

Neku nadu ipak polaže pjesnik na italske države, pa ih na određen način i apostrofira, hvaleći neke gradove i neke vladare. Poimence spominje Genovu i Toskanu, zatim Veneciju, Napuljsko Kraljevstvo, pa onda Tarent, Ferraru, Mantovu, Milano, Lacij i osobito papinski Rim.

Iako to nije otvoreno izrečena molba ili zahtjev za pomoć, ipak je smisao Panonijeve elegije upravo to. Tu je početak velikog niza, niza apele naših pjesnika i drugih učenih ljudi na adresu zapadnih država za sudjelovanje u obrani.

*
*
*

Po interesu za globalna evropska pitanja, s osobitim refleksom u našim stranama, s Panonijem tematski zacijelo korespondiraju Marko Marulić (1450–1524) i Mavro Vetranović (1482–1576).

Latinski i hrvatski pisac i prvi hrvatski autor čija će se djela na latinskom jeziku u 16. i 17. stoljeću višekratno tiskati gotovo po cijeloj tadašnjoj Evropi, Marulić teme otpora zahvaća u tri svoja teksta: u latinskom proznom *Pismu papi Hadrijanu VI.* i u dvjema hrvatskim pjesmama: u *Tuženju grada Hjeruzolima* i u *Molitvi suprotiva Turkom*.⁵ U *Pismu papi Hadrijanu*, pored opširnog prikaza stradanja u Hrvatskoj, upozorava na-

slovnika da će Turci, uspiju li pregaziti ovu kraljevinu imati otvoren put za Njemačku i Italiju da pod svoju vlast podvrgnu ostali kršćanski svijet.

S takvom stravičnom vizijom u svijesti, poziva Marulić papu da kao glavar crkve smiri evropske vladare koji ustraju u međusobnim borba-
ma, jer će, produže li tako, i sami postati plijenom okrutnog tiranina; pa-
pa svojim autoritetom treba da ih sve sjedini kako bi složno branili Ev-
ropu; posebno ga moli da sve koji sada brane kršćanski svijet pomogne
»oružjem, novcem i svim potrebnim kako bi što lakše mogli ostati pri
odluci da se neće predati poganima niti napustiti svoje mjesto«. U *Tužbi
grada Hjeruzolima*, pisanoj u ja-formi, obraća se porobljeni Jeruzalem
papi s istom molbom kao i u *Pismu*. Apelira gotovo na sve evropske
države: na Španjolsku i Francusku, pa onda na Englesku, nadalje na Če-
he i Ugre, na latinske knezove, konkretno na gospodare Mletaka i Napu-
lja, Milana, Ferrare, Firenze, Mantove itd. Ne uspije li u tome — kazuje u
očaju Kristov grad — može očekivati najgore: da crkva sv. Petra postane
»štala sultanovim konjima«.

Marulić se — očito je — okreće cijeloj tadašnjoj Evropi, upravo cjelo-
kupnom zapadnom i srednjem evropskom sklopu država s istim osnov-
nim idejama kakve su pokretale i Jana Panonija, samo u novim, težim
uvjetima. U drugoj svojoj pjesmi na tu temu autor se toplo moli Gospo-
du za mir i spokoj svih onih koji trpe ratna pustošenja.

Panonije je reagirao u situaciji koja još nije bila katastrofalna, dakle
u vremenu kad je u odupiranju još uvijek bilo i svijetlih trenutaka, izme-
đu ostaloga i u pobjedama kralja Matije kojima je i sam bio svjedokom.
Za Marulića situacija je dramatičnija, Turci sve upornije nalijeću.

Još je intenzivnija dramatičnost u doba Mavra Vetranovića. U više
svojih *pjesanaca* i *tužaba*⁶ (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*, *Pjesanca slavi
carevoj*, *Pjesanca Latinom*, *Pjesanca od pošljice*, *Tužba grada Budima*)
ovaj se dubrovački pjesnik doima kao svojevrstan razrađivač Panonije-
vih teza o zapadnim vladarima, samo i opet u novim okolnostima, novi-
ma utoliko što je opasnost u njegovo doba još više porasla. Osobito je
blizak Panoniju svojim oštrim obaranjem na Latine (*Pjesanca Latinom*).
Inzistira na ujedinjenju svih snaga za borbu protiv Turaka. Poziva Latin-
ku (kao metaforu za sve italske države) da se za jednoga »uda«, a druge
da otjera, čime u stvari izriče nužnost ujedinjenja Italije, ideju koja je ta-
ko reći bila »u zraku« još od Dantea, Petrarke i Boccaccia, ali ju je opas-
no sputavala politička razdrobljenost na mnoštvo malih država, poneke
s despotskim monarsima na čelu. Svaka se od njih zanosila mišlju da

ujedini čitav italski poluotok, ali je svaka od njih bila preslaba da to učini sama a dovoljno jaka da u tom spriječi druge.⁷

Panonije ukazuje na samoživost tadašnjih evropskih zemalja, na njihovu uskogrudnu zagledanost samo u vlastite, uske interese, što je olakšavalo moćnom sultanu daljnja osvajanja; smatra da bi više sluha trebali pokazati Latini (talijanske države); na njihovu je poluotoku Rim, središte kršćanstva, oni su najodgovorniji. Istočni zavojevači najveća su opasnost upravo za kršćanski svijet. A kad upozorava na Nijemce koji gube vrijeme na »besciljna zboravanja«, onda u viziji naslućuje ideju iz koje će se roditi Austrijska carevina (s Ugarskom i Hrvatskom) kao brana Osmanskom carstvu.

Iste ili veoma slične ideje gaji i Vetranović; s Panonijem dijeli i razočaranje u zapadne vladare. Samo Vetranović, pored Latina, posebno apostrofira Nijemce i Francuze koji kao da se u njegovo doba natječu tko će više zla nanijeti Latinki (talijanskim državama). Polazeći od njihovih amblema, ironično ih naziva »kokotima i orlima«. Ideja koja, bar formalno, izlazi iz okvira Panonijevih preokupacija, ali je implicitno ipak u njima, jest Vetranovićevo duboko suosjećanje s pregaženima i uniženima u ratnim sudarima, suosjećanje sa stotinama tisuća običnih ljudi koji ni krivi ni dužni podnose beskrayne patnje, čime se u znatnoj mjeri približava Maruliću (*Molitva suprotiva Turkom*). A ratovi su tada bili česti i često dugotrajni, a međuratna sukobljavanja još češća. Nimalo dakle neobično što su Marulić i Vetranović toliko opsjednuti ratnim razaranjima i patnjama običnih ljudi koji nikakve veze nemaju s razlozima što moćnike nagone na takve pothvate. Posebno je u tome eksplicitan Vetranović. Potresno se doimaju njegovi stihovi o surovim posljedicama gotovo permanentnog ratnog stanja:

I kopno i more tuži se sa svu moć,
zač nitkor ne more slobodno drumom proć.
(*Pjesanca gospodi krstjanskoj*, 59 – 60)

Neka se zaustavi plač sa suzama »da narod ne jada«, neka se raduju
»koji sad tuguju i mira ki žele«,

Svudi su za dosti tužica s jadovi,
puna su žalosti sela i gradovi.
(*Pjesanca Latinom*, 41 – 42)

Ukazuje na neslogu kao razlog turskim uspjesima; najstrašnije je ipak to što ne vidi izlaza; turska je armada nepobjediva:

Nitkor dobiti ne može s njim boja
gdi dohiti i sablja još svoja.

(*Pjesanica slavi carevoj*, 349 – 350)

Prošla su vremena kad su se kršćanski vitezovi uspješno nosili s Turcima. Sad je sve drugačije:

A sad nije Ugrina, Čeka ni Poljaka
da s kopljem Turčina dočaka;
nije veće Hrvatini od Bosne vitez taj,
ni hrabren Dalmatin, Ardeljac i Ugrovlah,
ki vjeru krstajnsku sabljom su dijelili
i u krv pogansku desnice mastili.

A sad nije Kosova, a sad ni Krbave,
ni polja ravnoga ni hrvacke slave.

(*Tužba grada Budima*, 125 – 133)

Ne vjeruje Vetranović više ni u kakav jedinstven pothvat; sve je uzaludno, jer da se i sve sile skupe, ne bi Turčina »jednu ped nazada potiskli u polju«.

Razočarani Panonije u naprijed spomenutoj elegiji stavlja u usta kralju Matiji riječi o nastavljanju otpora, pa došla mu od zapadnih zemalja velika pomoć ili »tek sitnica neka«. U Vetranovića je situacija posve crna: svaki je pokušaj uzaludan, stoga savjetuje svojoj Republici:

s bogom se ti združi i mimo sve ino
i dvori i služi otmansko kolino.

(*Pjesanica slavi carevoj*, 305 – 306)

* * *

Druga velika tema što vuče korijene od naših latinista jest oštra kritika moralno-etičkog srozavanja crkvenih vrhova. Ali ni ono nije lišeno obrambenih konotacija. Korozija morala oslabljuje kršćanske zemlje u odupiranju turskim naježdama. Začetnik i nosilac takve tematike jest Ludovik Crijević Tuberon (1459 – 1527), humanist koji je učio na pariškoj Sorbonnei i koji je poslije u svojim službama i na putovanjima gotovo cijelim južnoslavenskim arealom stekao neposredan uvid u neka najvažnija zbivanja konca 15. i poč. 16. stoljeća. Svojim *Commentaria suorum temporum*, u jedanaest knjiga, Crijević je ostavio izvrsnih opisa i britkih zapažanja o mnogim kulturno-povijesnim, političkim, geografskim i drugim pitanjima. Djelo za autorova života nije tiskano; izići će

dio o Turcima 1590, a čitavo 1603.⁸ Ipak ono je u Dubrovniku bilo poznato iz rukopisa. Vetranović, koji nas ovdje u vezi s Tuberonovim tekstom zanima, mogao je djelo dobiti na raspolaganje od samoga autora, jer mu je ovaj bio samostanski benediktinski drug s kojim će imati i nekih sličnosti u biografiji: i on je naime duže vremena samotovao na otočiću Sv. Andrija, i on je bio starješina benediktinskog samostana u Višnjici. Mora da su se tada mladog Vetranovića duboko dojmile Tuberonove oštre kritike zloupotreba u crkvenim vrhovima, u vremenu nekolicine papa koji su živjeli poput najrazuzdanijih svjetovnih monarha, sa svim oznakama što su karakterizirale život na papinskom i na drugim dvorovima potkraj 15. i u prvim desetljećima 16. stoljeća. Istina je, Vetranović je i sam kao crkveni čovjek imao i vlastita znanja o pokvarenosti crkvene hijerarhije, o vjerskim pokretima u Evropi koji su nastajali i zbog kaosa u Rimu. Ipak, prisutnost Tuberonovih teško optužujućih tekstova na račun rimskih papa i na račun razularenosti u krugovima visokog klera, sama je svojim postojanjem značila određen poticaj, možda i ohrabrenje za Vetranovića. Najočitiija se veza između dvojice pisaca pokazuje u činjenici da oba glavnu krivnju vide u »crkovnim glavama«. Tuberon svoju kritiku izriče eksplicitno, bez uvijanja; Vetranović svojoj daje poetski oblik:

Mudraci tijem prave razložno za dosti
boljezan da s glave prohodi sve kosti;
ter glava kad čuti boljezan od truda
u ostaloj svoj puti bole se sva uda.
(*Pjesanca moru*, 401 – 404)

Vetranović je očito diskretniji, on izrijeком kaže (u pjesmi *Svijet i moje pjesni*) da nikoga neće napadati »otkrovno«, kako mu ne bi rekli da »crnilo razmeće jak sipa po moru«. Crijević razloge pokvarenosti najviših dostojanstvenika vidi u nezasitnoj gramzivosti. Slične motive zloupotrebama vidi i Vetranović, samo im on prijeti i kaznom na drugom svijetu: pita ih u što se nadaju oni što »lupeški plav upravljaju«, misle li kad poći s ovoga svijeta! Stav obojice autora blizak je i u ideji kojom se izražava obrambeno = politička dimenzija iskvarenosti: zbog takva moralnog pada Zapad oslabljuje šanse da se uspješno suprotstavi turskim osvajanjima.

Govori Tuberon i o Mlečanima, o njihovu trgovačkom, ucjenjivačkom mentalitetu; sličan nalazi i u Dubrovčana. I Vetranović prati mlečačke intrige, pohlepu, zakulisne akcije, huškanje na druge i sl. Ali ne os-

taje dužan ni svojim Dubrovčanima, dakako i prema vlastitim spoznajama (*Remeta II*), ali i na poticaj Crijevićevih zapisa.

Jednim dijelom svojih *Komentara*, onim o Turcima, Tuberon je svojim opservacijama bio izvorom za određene opise i Dživu Gunduliću. Očituje se to najprije u situaciji u kojoj autor prikazuje sultana Osmana kako razgriza uzroke svome porazu kod Hoćima (*Osman*, I, 117–188). Ocrtavajući turske vojnike kakvim ih vidi sultan u prošlim vremenima kad su redovno pobjeđivali, kao da Gundulić pred sobom ima Tuberonove zapise u *Komentarima*.⁹ Prema konstataciji Crijevića Tuberona, turska je vojska veoma izdržljiva, lako podnosi sve nevolje i lišavanja, nespavanje, ljetnu žegu i zimsku studen. Sultan Osman u Gundulićevu viđenju ovako ocrtava nekadašnje Turke:

Vi u trudu dni vodeći,
snažna srca, smione obraze
kazahote podnoseći
ljetna sunca, zimne mraze.

(*Osman*, I, 125–128)¹⁰

Prema sultanovu sadašnjem vremenu epskoga događanja (oko Hoćimske bitke, 1621), Tuberonovo vrijeme snimanja turskih značajki baš se dobro uklapa u nekadašnje vrijeme, kad su oni doista bili na uzlaznoj putanji svoje moći.

U Tuberona: Turski su vojnici spremni podnijeti sve opasnosti »pa i samu smrt za veličinu i slavu svoga cara«.

U Gundulića:

Držahote za čas svoju
i najveću diku i slavu
za vašega cara u boju
izgubiti rusu glavu.

(*Isto*, I, 177–180)

U Tuberona: Turski vojnici »veći dio godine provode pod vedrim nebom ili pod šatorima presvučenim lišćem i slamom«. Na putovanju ili u ratu »ista kabanica od grube vune štiti i konja i gospodara, bilo da ljetno sunce peče ili kiša pljušti«.

U Gundulića:

Konju i vami strehe općene
stahu noćnijeh sred pokoja
kućarice opletene

od hrastovijeh tancijeh hvoja.

(*Isto*, I, 149–152)

U Tuberona: »Hrana im je jednostavna i lako se nabavlja, a piće im je mlijeko ili čista voda s izvora . . .«

U Gundulića:

Bila su vam brašna hode

bez razluke svaka žita,

a poskupo hladne vode

pića ugodna, plemenita.

(*Isto*, I, 145–148)

U Tuberona: »Nijedno se umijeće ili znanje u njih ne cijeni više od onoga koje im može koristiti za borbu. Zato su vješti i bacanju strijela i jahanju.«

U Gundulića:

Grdahote vi sva blaga

i sva plemstva razmi ono

ko dobije sablja i snaga

vojujuć sved smiono.

(*Isto*, I, 165–168)

U Tuberona: »Tolika je u njih želja za ratovanjem da gotovo teže podnose mir nego bolest.«

U Gundulića:

Sudahote da nevolje

najveće su stat bez rati

i da je umrijet vele bolje

neg isprazno dni trajati.

(*Isto*, 169–172)

U Tuberona: Toliko su odani caru da gotovo smatraju obavezom položiti svoju glavu za njegovu slavu.

U Gundulića:

Vapijahote: »Smrti prijeka,

ne stavljamo pamet na te:

da se carstvo prostre, a neka

životi se naši skrate!«

(*Isto*, I, 181–184)

Sasvim je u skladu s Tuberonovim karakterizacijama i višekratno navođenje Gundulićevo kako određene age ili veziri izlažući svoja glediš-

ta i savjete sultanu započinju isticanjem svoje ropske pokornosti, a završavaju izjavom kako rado daju svoju glavu, samo da se uzvisi carska slava.

U prikazu Dožine bune Crijević Tuberon kreira govor toga seljačkog vođe sakupljenim urotnicima. Pošto im je iznio sve okolnosti i razloge ustanka, upozorava ih na opasnost kolebanja. Smatra da je sada idealna prilika da se zauvijek oslobode velikaškog jarma. »Zgodna prilika« — govorio je Doža — »pobjegne ako je nisi odmah ugrabio i nikad se više neće vratiti u pravo vrijeme. Odlika je razboritih ljudi da idu za sretnom prilikom koja im se pruža i da se upuštaju u ono što im se nudi samo od sebe...«.¹¹

U *Osmanu* Ali-paša Hercegovac u poznatom govoru pred poljskim kraljem nudeći Poljacima mir ističe:

I ja cijenit viku neću
da prigrlit najmilije
vi nećete ovu sreću
ka vam sama u stan plije.

Sva je mudrost za vremena
prigodu umjet uhititi
i obrat ono što općena
dobra uzrok može biti.

(XI, 629 – 636)

A tko oklijeva i traži još pogodnije vrijeme, ostat će na cjedilu:

Tko brijeme ište veće puta
brijeme izgubi, sreću izgoni.

(XVII, 435 – 436)

Veza s opažanjima Tuberona očita je. Uostalom dio *Komentara* o Turcima izišao je 1590, pa je Gundulić mogao imati u rukama taj Tuberonov izvadak i u tiskanom obliku. Za Gundulićem će poslije ići i njegov nešto mlađi sugrađanin Jaketa Palmotić, pa će u *Dubrovniku ponovljenom* ponoviti istu misao sa sitnim preinakama:

Ko iz ruka pusti vrijeme
i s njim sreću koju ima,
sa svijem trudom pak svojeme
ne stignu ih na krilima.

(XIX, strofa 43)¹²

Linija koja ide od Šižgorića prema Maruliću i Zoraniću u mnogočemu se podudara s onom što je započinje Panonije. S Panonijevom pjesmom o podvizima i razmišljanjima kralja Matije bliska je Šižgorićeva *Elegia de Sibenicensis agri vastatione*,¹³ duboki doživljaj i opis konkretnog sukoba s Turcima u šibenskom polju, negdje u proljeće ili ujesen 1468, dakle u sklopu mletačko-turskog rata od 1463–1479, vremenski blizu događajima koji su pokrenuli i Panonija. Panonije ocrtava uspjehe kršćanskog oružja, Šižgorić svjedoči o porazu; on prikazuje Turke u ratnom divljanju, s atributima koji ih označuju kao inkarnaciju zla; glavne su im preokupacije: »štit, nož, strijela, konj«. Šižgorić osobno, s neke visoke kule, promatra borbu: divi se brzini turskih konja, vještom baratanju kopljima i lukavstvu. Iza Turaka pustoš je bila zastrašujuća: polja s usjevima, vrtovi i vinogradi, masline — sve je uništeno, spaljeno; još je strašnije bilo gledati ljudske tragedije: mnoštvo žena, djece, staraca u okovima, opljačkane crkve, oskvrnjeni oltari. Eksplicitni apel za pomoć izostaje, ali je stravična slika toliko živa da je sama sobom najizrazitiji apel.

Marulić koji je, naprijed spomenutim latinskim pismom, izražavao divljenje starijem Šižgoriću, u *Molitvi suprotiva Turkom* također bilježi sva zla što ih čine Turci, čak se i repertorij nedjela uglavnom podudara sa Šižgorićevim, samo on upućuje zahtjev papi i zapadnim državama, osobito onima italiskim, da pomognu zajedničku borbu. Antiturska je nijansa prisutna i u *Juditi*, ne samo po tome što su asirski zapovjednici u Marulićevoj obradi kostimirani na turski način i što je konfiguracija terena u okolici Betulije nalik na onu u splitskom zaleđu, već i u tome što je na primjeru borbe malog naroda ili grada pokazano kako se i mali narod, s čvrstom vjerom i borbenošću, može uspješno oduprijeti i velikom napadaču.

Na Marulića se neposredno poziva i Petar Zoranić (1508–1543?) u *tužbi Marula pastira (Planine, XVI)*¹⁴ koja počinje doslovce prvim polustihom *Molitve suprotiva Turkom*, s istim idejama i slikama o pustoši što je ostavljaju Turci i s toplom molbom Višnjemu da se smiluje pogaženima i porobljenima.

U sferu Zoranićevih ideja u *Planinama* ugrađen je i latinski govor Šimuna Kožičića Benje *De Corvatiae desolatione*¹⁵ što ga je autor 1516. održao pred papom Leonom X. i potom tiskao. Mora da je Zoranić bio du-

boko impresioniran već samim naslovom govora, jer ga preuzima u *Planine* u obliku »rasuta baščina«, što je osnovno inspiracijsko polazište čitavog romana. Doživljaj »rasute baščine« vodi autora na planine za lijekom protiv »betega ljubvenoga«, gdje će u susretu s nekoliko grupa pastira slušati pjesme na različite teme i »pripovisti« s »pritvorima« s pomoću kojih se proslavljaju rodne »deželje«, odnosno sama »baščina« kojoj prijete Turci fizičkim uništenjem a prisutna mletačka vlast zatiranjem njezina identiteta. Glavni instrument za njegovo očuvanje jest gajenje književnosti na rodnom jeziku s predmetom o pohvali i narešenju »baščine«. ¹⁶

Drugi pjesnik zadarskog književnog kruga, Brne Karnarutić (o. 1515 – 1673), u svome junačkom spjevu *Vazetje Sigeta grada*¹⁷ polazi od porobljenosti domovine; on iz poraza nastoji izbiti moralnu snagu za nastavak otpora, makar i do posljednjeg čovjeka.¹⁸

Poodmaklo odnarođivanje u Dalmaciji pokreće još jednog zadarskog pjesnika, Jurja Barakovića (1548 – 1628), autora nabožne *Jarule* i dvaju spjevova s narodno-obrambenom tematikom — *Vile Slovinke* i *Drage, rapske pastirice*. Proslavljanje domovine s upozoravanjem na njezine bitne probleme (turska opasnost, odnarođivanje) osnovna je idejna aura *Vile Slovinke*, a proslavljanje grada i otoka Raba i njegova slovinskog i hrvatskog karaktera osnovna ideja *Drage, rapske pastirice*.¹⁹

* * *

Na završetku ovoga makar i skicoznog prikaza idejno-tematske orijentacije u hrvatskoj književnosti obaju izraza u prvim stoljećima njezina svjetovnog trajanja, možemo konstatirati:

1. da je tema otpora bila i ostala konstantom u djelima naših pisaca latinskog i hrvatskog izraza;
2. da je književnost i jednog i drugog izraza u promatranom razdoblju, uslijed podčinjenosti tuđinskim upravama, već od svojih početaka nužno vršila i obrambenu misiju;
3. da su djela naših humanista na latinskom jeziku po svojim bitnim odrednicama nesumnjivo sastavni i neodvojivi dio korpusa hrvatske književnosti.

¹ O tome opširno u studiji: Grga Novak, Split u Marulićevo doba, *Zbornik Marka Marulića*, JAZU, Zagreb 1950, 39 i d.

² Vidi: Ivan Česmički. Janus Pannonius, *Pjesme i epigrami*, JAZU, kol. »Hrvatski latinisti«, knj. 2, s originalnim tekstom i prijevodom Nikole Šopa; o kralju Matiji Korvinu, u različnim kontekstima, riječ je u šesnaest pjesama.

³ Op. cit. u bilj. 2, 38 i d.

⁴ Op. cit. u bilj. 2, 40.

⁵ *Pjesme Marka Marulića*, Stari pisci hrvatski (SPH), knj. I, prir. I. Kukuljević Sakcinski, JAZU, Zagreb 1869.

⁶ *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, SPH, knj. 3, prir. V. Jagić i A. Kaznačić, JAZU, Zagreb 1871.

⁷ F. Svelec: Mavro Vetranović, *Radovi Instituta JAZU* u Zadru, sv. IV – V, Zagreb 1959, 187 i d.

⁸ Odabrani odlomci s prijevodom Vedrana Gliga u: *Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui latine scripserunt*, u kol. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 2, prir. V. Gortan i V. Vratović, Matica hrvatska i Zora, Zagreb 1960, 330–351.

⁹ Op. cit. u bilj. 8, 336–338.

¹⁰ Svi navodi iz Gundulića prema Körblerovu i Rešetarovu izd., SPH, knj. IX, Zagreb 1938.

¹¹ Op. cit. u bilj. 8, 346.

¹² Jaketa Palmotić Dionorić, *Dubrovnik ponovljen*, tisk. Pretnera, Dubrovnik 1878.

¹³ Tekst s prijevodom Nikole Šopa u: Juraj Šižgorić: *Elegije i pjesme*, u kol. »Hrvatski latinisti«, knj. 6, prir. V. Gortan, JAZU, Zagreb 1966, 37 (101).

¹⁴ Petar Zoranić, *Planine*, prir. F. Svelec i J. Vončina, SPH, knj. 41, Zagreb 1988, 185–188.

¹⁵ Odlomak teksta s prijevodom Veljka Gortana u op. cit. u bilj. 8, 508–513.

¹⁶ Vidi moj predgovor izd. *Planina*, SPH, knj. 41, 29 i d.

¹⁷ Tekst u *Gradi JAZU*, knj. 29, Zagreb 1963, u redakaturi Tome Matica i u ediciji: *Opsada Sigeta*, Sveuč. naklada Liber, Zagreb 1971.

¹⁸ O tome u mome prilogu: Barokni epovi s historijskom temom u hrvatskoj književnosti, u mojoj knjizi: *Iz naše književne prošlosti*, Književni krug Split, Split 1990, 182–183.

¹⁹ Vidi moje priloge: Juraj Baraković u: Zadar pod mletačkom upravom, u 3. knj. *Prošlost Zadra*, Filozofski fakultet u Zadru i Narodni list, Zadar 1987, 422 i d., i Rab u Dragi, rapskoj pastirici, *Rapski zbornik*, JAZU i Skupština općine Rab, Zagreb 1987, 389–395.